

Vilko Novak (Ljubljana)

O SLOGU PRVE PREKMURSKE KNJIGE

Medtem ko je jezik nekaterih prekmurskih pisateljev, predvsem Štefana Küzmiča, bil z vidika zgodovinske slovnice in dialektologije v glavnem že obravnavan, pa čaka njihov slog in vsebinska analiza njihovih spisov še osvetlitve in poglobitve. Med starejšimi slovenskimi pisatelji zavzemajo s tega vidika posebno mesto prekmurski — snovno zaradi protestantske vsebine, jezikovno pa zaradi madžarskih virov in vplivov ter zaradi posebnih težav pri ustvarjanju pojmovnega in posebej verskega izrazja v svojem narečju, pri čemer se niso mogli nasloniti na osrednjeslovensko prakso.

Kot poskus v tej smeri naj sledi oznaka sloga prvega prekmurskega pisatelja *Franca Temlina* v knjigi *Mali katechismus, touje tou kratki navuk vöre kerschanszke... Halle 1715*. To je prevod Luthrovega Malega katekizma iz madžarščine: *Györi Katechismus... Halle 1709*, česar M. Rupel še ni vedel.¹ Zato so pri nas od Š. Küzmiča dalje upravičeno imenovali Temlinovo knjižico »Györski katekizmus«. Ker se je samostojnost Temlinovega sloga mogla uveljaviti predvsem v predgovoru knjige, se bomo omejili nanj. Prevedel ga je sicer iz madžarskega izvirnika in ni docela Temlinovo pisanje, kot je mislil Rupel.² Vendar je Temlin uveljavil nasproti uradni hladnosti, strnjenosti in strogi literarni formulaciji izvirnika, pod katerim je podpisan »konvent luteranske cerkve« v Györu, ki je delo namenil madžarskim evangeličanskim cerkvam tostran Donave, — dokaj svoboden prevod, v katerem se sam v prvi osebi večkrat imenuje, ogovarja bralca, ki ga je mogel zlahka razumeti, saj mu je spregovoril preprosto in nazorno. Temu ustrezno se je T. tudi podpisal pod ta predgovor kot »Cultor Jurium et Philosophiae«, potem ko je skrnil svoje ime v verzificirani kriptogram na naslovnem listu. Vsebinsko je spremenil predgovor tudi glede tega, da je izpustil

¹ M. Rupel, Prva prekmurska knjiga — Temlinov Mali katekizem 1715. Razprave SAZU 2. razr. II, 1956, 105—114.

² r. t. 110.

nagovor založnikom in nadomestil omembo pomanjkanja madžarskih knjig s poudarkom, da mi najpotrebnejših knjig »v našem slovenskem jeziki«.

Prva značilnost Temlinovega sloga je *jezik sam* glede na čistost besedišča. Ker je sledil živemu jeziku, je uporabljal precej tujk. Iz madžarščine jih je manj, npr. varašancom 3, kivánúje 9, rendeliüte 6, gínglavosti 4, profetinske 6, tolmačil 5, zmertukom 6, bánte 7, sükešina 8 itd. Več jih je iz nemščine, npr. zagvišno 3, farar 4, krajcar 4, mešter 4, talom 4, glih 5, grünt 7, dönok 8, štimau 8 itd. Po obeh jezikih je posneta raba sestavljenih glagolov, kar pozna tudi živi govor, npr.: gori zhránijo 4, gori zrásti 4, noter vcepiti 6, gori zderši 6 itd. — Delno po madžarskem posredovanju so prišle v cerkveni jezik latinske tujke, npr. znatúre 3, kaštigati 4, recitúje 5, šumno 6, fundamentom 7, regule 9 itd. — Iz kajkavskih knjig in rokopisov, ki so jih uporabljali v Prekmurju, je prevzel izraze kot: opadnúje 4, koteri 4, pak 4, Otec 4, vsegaveč 4, leprai 4,8, takáiše 5, s koulikov 4, ako 6, nahájamo 7, predkláda 7 itd.

Medtem ko moremo o madžarskih, nemških in latinskih tujkah reči, da je njih čustvena, doživljajska vrednost pristna, ker jih je pisatelj zajel iz žive govornice in se z njimi obračal k nosilcem tega narečja — pa o besedah iz kajkavskega narečja tega vsaj brez pridržka ni moč reči. Čeprav ima prekmurščina isto podlago kot hrvaška kajkavščina in z njo mnogo skupnih značilnosti, vendar se take in druge oblike niso udomačile v prekmurščini. Zato daje raba takih kajkavskih besed Temlinovem slogu — in enako tudi drugih najstarejših prekmurskih pisateljev — nedomač, nekam slovesen zven.

Ta slovenska dikcija je sicer v skladu s celotnim cerkvenim, verskim značajem teh tekstov, ki vsebujejo tudi druge, podobno učinkujoče nedomače posebnosti, prevzete iz predlog. Taka značilnost je npr. *inverzija*, ki v nasprotju z živo rabo postavlja pridevnik za samostalnik (pač že po latinskem vzgledu), npr. pri T.: žitka vekivečnoga 3, reiči Bože svéte 3, jasnosti sunčene 3, česti svoje 3, bližnjemi Tvojemi 8 itd. Kakor je — morda nezaveden — namen take nenavadne stave besed, doseči slovesen, vzvišen učinek, kakršen se zdi pisatelju o nevsakdanjih rečeh primeren in ustrezen vsebini, tako skuša doseči pisatelj enak učinek tudi z drugimi sredstvi in reči moremo, da preveva ta slovesni, privzdignjeni slog vse T. delo. Omenimo npr. le še rabo *sinonimov* v tej zvezi, kot: želej i kivánúje 3 (madž. z istim pomenom), v to veliko globokoučo

te kmice (<temice) ino temnosti 4 (avtor se ni zavedal enakega izvora in pomena obeh izrazov) itd.

Sredstva cerkvene in šolske govorniške dikcije so tudi čustveni vzkliki, npr.: Ali oh jai ino jai! 3, Oh nevolno krščanstvo vaše 4 itd. — Tem je blizu *apostrofiranje* bralca, ki poživlja abstraktno razpravljanje, npr.: drága Brátia v kristuši 6; posredno vrsta navedb iz sv. pisma, neposredno pa vsi zadnji stavki na str. 9, s katerimi »Tebi Priáteu vkristuši« daruje svoje delo in mu naroča, kako ga naj uporablja. Posebno s temi sklepnimi stavki je pokazal pisatelj zelo živ, neposreden, topel odnos tako do bralca kot do svojega dela in njegove vsebine. Če primerjamo ta razgovor z izvirnikom, kjer ga ni, spoznamo T-ovo izvornost, vzgojiteljsko in tudi narodnostno zavzetost, obenem pa slogovno spretnost. Prizadevanje za preprosto, nazorno izražanje vodi Temlina tudi h *gostobesednosti*, s katero širi bolj strnjeno besedilo izvirnika, npr. ko je vrnil med drugi in tretji stavek vzklik: »Ali oh jai ino jai!« — s čimer je smiselno in čustveno povezal naslednji stavek: »Žalosno je zagvišno tožbé v Reidna ta reič...« s prejšnjim stavkom. — Ljudsko nazorno je prikazal duševno stanje tistega, ki se v temo »vtapla«, da... »sleposti svoje ošlatati, ako je glih jako grouba (= velika) nemorejo« (4). — K taki nazornosti sodi tudi, ko namesto »brezštevilno mnogi« v izvirniku pravi: »nezračunano vnogo Düšic« (3) — kot začetek stavka, v katerem je dodal kar štiri vrste, s katerimi je povedal kratko formulacijo izvirnika: »so v zveličavni znanosti tako slabi«. V nadaljnjem delu te periode je podobno suho: »v čem naj bi bilo krščansko znanje, niti prav ne vedo« — razčlenil nazorno: »vkom pak kerščanstvo stoy, ako se opitajo, a ni edne piknice neodgovorio, niti odgovoriti nevejo« (4). Tako neznanje nekaterih vernikov imenuje »njihovo dihovno veliko slepost«, kar je izvirniku »zoprno neznanje« in medtem ko je le-temu le »delno« vzrok tega pri starših, Temlinu: »zrok... nai prvi ino nai vekši zRoditelov pohája« (4).

Zanemarjeni verski vzgoji je T. posvetil precej besed in razširil izvirnik, kjer npr. »svojega otročiča nežno vzgaja«, pri T. pa: »rái vginglavosti (= madž. nežnosti) ino vu velikoi precímbi (= precembi = razkošje) svoje drage sinke gori zhránio« (4). Odnos staršev do šole je T. (verjetno učiteljski kandidat) označil z domačo podobo: »se jim vnouža (= ne ljubi), za včenjé otrouk svojih škoulniki eden ali dvá krajcara dati« (4) za izvorno, da nočejo plačati. Posledico tega, da ostanejo otroci »kot junec brez pouka« (izv.), je T. grobo na široko obsodil takole: »rái svojim

sinoum, stimi neimimi jünci navküpe, živinskim tálom, leprai vsilnom trüpi, gori dájo zrásti govoréči: Nebode z-mojega sina Farar ani Mester (= kantor). Jáko moudro, kako dabi sám Farar Düšou meu, kaibise starau za njo, a oni pak nei« (4—5).

Kako mu je bila šola pri srcu, dokazuje naslednje prikazovanje razmer v njej: »Drügi zrok, šterie nei naiménši nahájase takáišše i vDühovnom stávi, naime pak všolai našših vkoterih, tákšo mouč ino vladanje je obderžalo svecko včénjé, da ani glása Božje svéte reiči neiga čuti, ino akose glih nigda nigda (koteroje jako reitko) vništerih meistih, gdeso naime Bogáboješčišši ino vučeneišši škoulnicje katechismus recituje, nikai záto, jako mali ali beršei nikakvi hasen stoga nevolna Deca neima, árse nahájajo stanovito Vučitelje škoulski, šteri povsem časi čésti svoje, vrouke ne vzemo nei kaibi tolmačili navuk vöre kerščanske, vno go včio, ar lübezen kristuševo, šteraje od vsega sveita moudrosti ino včénjá vekša... zamüdio, svecka pak vsa nikaiso nei« (5—6).

V naslednjem odstavku v nasprotju z izvornikom, kjer »zahtevamo od vseh cerkvenih oseb« ustrezen verski pouk — T. svari zavoljo »ete manjosti« (lenobe), in sicer: »nei jas, nego ta čista ino odebrána posuda Gospodnova sveti Pavel Apostol vás opomina«. Mimo izvornika se sklicuje še — »ako vam je tou nei zadosta zglednitate vProfetinske knige svétoga Ezechiela 34. Kai vam Boug ponjem oznáva.« To zavzetost, podprto s samostojnimi navedki iz sv. pisma, še živahno podkrepi v razgovoru z bralci: »I jas vás takáiše pokorno prosim, da vse vaše včénjé tak rendelüite ino ravnaite, kagdabi mogli ponizne molitve, šummo vsega kerščánstva touje katechismus, zmaterinskim mleikom navküpe, vto málo Deco noter vcepiti...« (6).

Svobodnost v naslonitvi na izvornik je pokazal v teh odstavkih še v več primerih, npr. ko je isti madžarski izraz »szép gyöngén« (= lepo nežno) prevedel prvič: »kako goder ta Doika pomali z mertükom (madž. mérték = mera, zmerno) püšča mleiko vu vüsta svojega ginglavoga Deteta...« (6), drugič pa: »lepou pomali« (7). »Doječa občutljiva mati« izvornika je tu jedrnato »dojka« (po madž. dajka) in isto besedo je uporabil nekoliko dalje namesto madž. »duševno dojništvo« z nazornim smiselnim prilastkom: »ete mile Doike nje verna slüžba« (7).

Zaradi *nazornega* izražanja si T. ne pomišlja dodajati izvornikovim formulacijam npr. pridevnik k samostalniku: »naše zaspáne očü zbrišemo« (7); soznačnico: »na práve vöre pout ino cesto« (7), še en samostalnik: k »Doctorje« v izvorniku (tako Hebr 5,12) še »ino vučitelje« (7) —

kar je zaradi pisateljevega čuta za stvarnost mnogo bliže bralcem, med katerimi so bili tudi učitelji. — Podomačil je nekatere prispodobe, npr.: »smo odrasli otroškim plenicom« — »smo že vön zotročega računa zrasli« (8); — »in postali resni ljudje« — »ino smo tá niháli otročjo šálo« (8). — Z istim namenom je dodajal besede, da je izpolnil misel stavka, npr. »ne sramujmo se učiti katekizma«, je prevedel: »neboidi nas srám stov málov Decov navküpe katechismus se včiti« (8).

Posebno se je še *osamosvojil* T. v samostojnem oblikovanju izvirnikovih stavčnih zvez z namenom, da bi bilo besedilo bolj jasno in domače. To je storil že v prvem odstavku predgovora, ki se v izvirniku pričinja tako abstraktno: »Čeprav je človekova naravna modrost zakrita s tako globoko temo...« in šele ob koncu doda: »po izreku sv. Pavla I. Kor. I. 20«. Temlin pa je vrstni red obrnil in preprostemu bralcu ustrezno razširil kratico, kot da bi govoril v pridigi: »Svéti Pavel Apoštol, vjednom Svojem listi, šterogaje, korintuš varašancom napisau, na pervom táli tak právi, kaje...«

Drug tak primer svobodnega izražanja izvirnikovih misli je v tistem delu predgovora, kjer utemeljuje potrebo verskega znanja in posredno primerja katekizem, ki ga je prevedel, z nauki sv. Pavla. Izvirnik je povedal to bolj strnjeno: »... nekateri med nami bi morali taki biti, ki so prehitveši znanje katekizma... imeli bi obilno dušne razumnosti in bi tudi kaj drugega znali učiti...« — T. pa: »... ár vnogi so znás, šterim njihovo vreimen nepernáša tou sebov, kaibise oni Katechismus včili; nego kaibi drüge vu vöri slabe na práve vöre pout ino cesto vodili...« — pri čemer prvi stavek zase ni dovolj jasen, ker je preveč preprosto in zato dvoumno povedal, da so že odrasli najnižji stopnji verskega pouka. — Toda v resnici bi se taki verniki »morali učiti začetkov božjih besed«, kar pove T. govorniško nazorno s pleonazmom (pri čemer sta obe besedi tujki, toda ljudski): »Vam... falí ešče pervi grünt ino fundamentom reiči Božje svete« (7). V nadaljevanju pravi izvirnik: »... ste postali taki, ki pogrešajo mleko in ne prave jedi« — kar je prevajalec smiselno dopolnil s prispodobo: »Záto takšim vamje potreibno biti, kako toi máloi Deci; kotera mleiko, nei kakšo vládno jeistvino potribüje« (8).

V parafrazi 1 Petr 1 je izvirnik: »in ne bodimo več otroci glede razumnosti, marveč glede hudobije bodimo otroci, glede razuma pa stari« — T. skušal razumljiveje približati: »ne nasledüimo Deco vslaboi pámeti, nego vu máloj hüdoubi, vu našem pak rázumi stári ino moudri lüdje boimo« (8).

Konec svojega predgovora je Temlin docela prilagodil svojim rojakom. Bolj upravičeno kot izvirnik omenja »pomanjkanje madžarskih katekizmov«, poudarja T. »kaj v našem slovenskem jeziki, neili leprai drugi nábožni knjig, nego ešče i ete mále ino nai potrebneiše knižice, velika je sükešina« (= stiska, pomanjkanje, 8). Zamolči madžarsko predlogo in pove, da je »katechismus nemški . . . stákšov paskov, zkrátšov sem naibole mogau, na čisti slovenski jezik preložo« (9). Medtem ko v izvirniku izdajatelj »menijo, da bo to pobožno delo komu v Gospodu ugajalo in ne bo brez duhovnega sadu« — T. toplo večkrat nagovori bralca in »offerüje« svoje delo »Tebi Priáteu vkristuši«, verjame, da mu bo »priétno« in da ga bo privedlo »na právo kristuševo poznanje . . . ino na vse keršćánskoga žitka regule navči«. Ponovno ga prosi, naj vzame »ov moi máli dár za veliko ino za dobro« ter mu »želej i kivánüje zčistoga sercá«, naj bi ga uporabljal v prid bližnjemu in sebi.

Spričo tega, da je Franc Temlin priredil prvo večje besedilo v prekmurskem narečju za tisk, moramo oceniti njegov slog glede na jasnost, nazornost, živahnost in samostojnost nasproti izvirniku, kar vse ustreza namenu njegovega predgovora v Mali katechismus, kot zelo uspel in kot dokaz visoke literarnojezikovne ter splošno kulturne ravni njegovega avtorja. Gotovo je njegovo delo tudi v tem pogledu močno in dobro vplivalo na literarno delo naslednjih prekmurskih pisateljev.

SUMMARY

THE STYLE OF THE FIRST BOOK WRITTEN IN THE »PREKMURSKI« DIALECT

The Hungarian version of Luther's »Little Catechism« (Györi katechismus . . . Halle, 1709) was translated from the Hungarian into the Prekmurski dialect by Franc Temlin under the title of »Mali katechismus« . . . Halle, 1715). This is the first book printed in this dialect (only one copy is preserved in the Hauptbibliothek der Frankeschen Stiftungen at Halle) in which fairly extensive religious, didactic and fictional prose was developed. The author investigates the introduction of Temlin's work for its relative dependency upon the original and he asserts that the translator often deviates from the original to obtain greater clarity and to make it more understandable especially for the simple reader. Thus, he uses for one expression in the original two expressions, he apostrophizes the reader, enlarges sentences with new expressions and expands especially that part in which the neglected religious teaching in schools is mentioned.